

PANONIJEV EPITAF PETRARKI

Mirko Tomasović

Jan Panonije ili Ivan Česmički (1434—1472) rodio se šezdeset godina nakon Petrarkine smrti. Školovao se u Ferrari i Padovi punih jedanaest godina, od 1447—1458, sredinom, u pravom smislu riječi, Quattrocenta, kad je u Italiji humanizam u jakom zamahu. Francesco Petrarca (1304—1374) jedan je od poticatelja humanističkog pokreta, dakako, ponajprije po svojim slavnim latinskim djelima. Latinski je jezik bio povlašteni medij komuniciranja i samopotvrde intelektualaca i literata novog kova, a tu poznatu činjenicu nije potrebno osvjetljavati njihovim poslovičnim izrekama zazora prema »vulgarnom«, »pučkom« jeziku. Ipak, kako se nižu godine druge polovine XVI. stoljeća i kako se nazrijevaju obzori preokreta zvanog renesansa, postupno se taj zazor umanjuje. Prednjači firentinski krug, »gdje je vulgarni jezik čvrsto uhvatio korijena, ponesen tolikom slavom; tamo se pisanje jezikom Dantea i Petrarke nije moglo smatrati za sramotu.«¹ Cristoforo Landino (1424—1498), deset godina stariji od Česmičkoga i mnogo dugovječniji, u svojoj je humanističkoj školi obrađivao Petrarca jednakopravno s klasicima (*Orazione quando cominciò a leggere in Studio i sonetti del Petrarca*), tumačeći da toskanski jezik ne zaostaje za latinskim, dok je Lorenzo de' Medici (1449—1492), mlađi Panonijev suvremenik, već Petrarca držao svojim pjesničkim uzorom. Istina je da je Česmički

u Guarinovoj školi u Ferrari (1447—1454) odgajan u fanatičnoj ljubavi prema jeziku Platona i jeziku Cicerona. Pohodio je nakon studija prava u Padovi (1454—1454) starog humanista Poggia Bracciolinia (1380—1459), koji je odlučno naučavao da se književni rad može odvijati na latinskom ili originalnim vlastitim tekstovima ili prijevodima s grčkog, kako je, uostalom, postupao i Panonije. Naš humanist je također posvetio jedan epigram Lorenzu Valli (1407—1457), najvećem slavitelju i promicatelju latinskog jezika, ali je, po svemu sudeći, bio bliži firentinskoj humanističkoj skupini, koja se afirmativno odnosila spram poezije na pučkom jeziku. To je, držim, pretpostavka i njegova prisnijeg dodira s Petrarkinim talijanskim pjesmama, a vjerojatno i njegova sklonost Platonovoj filozofiji, jer se u neoplatonističke interpretacije ljubavi i ljepote autor *Kanconijera* dobro uklapa. Znan je Panonijev epigram *De Marsilio Ficino*:

Nuper in Elysiis animam dum quaero Platonis
Marsilio hanc Samius dixit inesse senex.²

Upravo toj razlikovnoj napetosti između uporabe latinskoga ili talijanskog jezika kao poetskog medija susrećemo u jednoj njegovoj pjesmi ime Petrarca kao simbol ili zaštitni znak »stihova skladnih na italski sročeni način«; Česmički je, naime, preveo neke talijanske pjesme prijatelja J. A. Marcella na latinski, i to ljubavne, kojima je inače najviše:

Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum
Perlege et haec si quis caetera forte leges.
Saepe suas flammas veteres cecinere poetae,
Cui libet et pro se Musa diserta fuit.
Nos in amore rudes Marcelli lusimus ignes,
Quos modo vulgari luserat ille lyra.
Sive voles cultos Itala testudine rythmos,
Ille debet, quales ante Petrarcha dedit.
Seu cupies elegos Latia sub lege sonantes,
Sumetur vacuo pagina nostra tibi.³

Vidi se iz takvih natuknica da je Jan pjesme ispjevane *modo vulgari* doživljavao kao legitimne, što je još jače potkrijepio, gotovo polemički, u epigramu *Ad Marcellum*:

Non ego te idcirco vatem, Marcelle, negarim,
Vulgares numeros quod tua Musa canit.
Quid refert qua quis scribit bona carmina lingua?
Laudamus mutam, si bene cantet, avem.⁴

To bi ujedno značilo da Česmički izražava stanovitu oporbu prema isključivosti, koju je mogao spoznati i u Guarinovoj školi. Kako navodi Mihovil Kombol,⁵ Angelo Decembrio je u jednomu dijalogu, gdje su sudionici humanisti iz Ferrare, Panonijevu učitelju namjenio izjavu, da se djela na pučkom jeziku ne smiju nalaziti u knjižnici jednog humanista, a mogu se tek za dugih zimskih noći čitati djeci i ženama. Giovanni Guarino (1374—1460) imponirao je Česmičkome, uvažavao ga je i štovao, ali u svojim aluzijama iz epigramâ cilja i na neke njegove mane (škrtnost). Predvidio je da Jan, mladi i samosvjesni talent, gaji i stanovitu distancu prema autoritativnosti, tj. da doslovno ne slijedi sve učiteljeve opcije, to više što je Guarino, u vrijeme dok mu je Jan pitomac, dobrano star i samim time sklon tvrdim stavovima. U mladenačkoj mu svijesti, kako je razvidno iz citiranoga epigrama *De se ipso*, Petrarca asocira ne samo talijanske, nego i ljubavne rime, on je za Panonija, dakle, »tenerorum lusor amorum«.

Kakav je Panonijev stav prema galantnoj poeziji i njegov udio u njoj, razmotrit ćemo temeljem nekoliko natuknica iz elegija mu i epigrama. U galantnu poeziju ne bi, dakako, spadali »opsceni«⁶, »polupornografski«⁷, »erotički«⁸ epigrami, kojima je mladi Česmički zabavljao sebe i svoje pajdaše. Riječ je, čini mi se, o pomalo izazivačkoj adolescentnoj igri na temu raznih oblika potrošačkog seksa, u ozračju humanističke permisivnosti i u kategorijama vrste, koja ima svoje antičko provjereno podrijetlo. U stanovitj je mjeri naš Ivan, ipak, bio »enfant terrible«, izvanrednih sposobnosti, neobično lak i brz na peru, te je među Guarinovim pitomcima stekao neku predvodničku ulogu. Napasni erotički stihovi, šaljivo-satirički, poneki maniristički priklonjeni groteski i karikaturi, poneki pubertetski provokativni, očividno su pretpostavljali odgovarajuću recepciju. Unatoč liberalnoj atmosferi Guarinove humanističke škole, naišli su i na pokudu, pa se Ivan brani od učiteljevih prigovora, »ističući«, kako veli Kombol,⁹ »da se pjesnikov život ne smije prosuđivati po stihovima: *Si mea charta procax, mens sine labe mea est...*« Panonius se, dakle, već u onim davnim vremenima suprotstavio tendencioznoj uporabi teksta za identificiranje autora,

štiteći svoju autorsku slobodu. U epigramu *Reffelit Guariniam excusationem* pozivlje namrgođena Guarina u goste, moleći ga da ima više razumijevanja za njegove šale i nestašnosti, te na svršetku kaže:

Ne fuge, sed quamvis cum dispare jungere turba:
Nec mihi rescribas, sed magis ipse veni.¹⁰

Izvan erotičkih epigrama, naime, naići ćemo na drugačije stilizacije, koje posvjedočuju poznavanje galantnog kodeksa. U elegiji XXII, koju je prevodilac Nikola Šop naslovio *Snaga ljubavi*, susrećemo značajan dvostih:

Discipulum teneri jam me profitebor Amoris
Si tam facundos efficit ille sonos.¹¹

U istoj pjesmi metaforički se stanje ljubavi iskazuje kao stanje »u vatri« (*in ignes*), a to je i Petrarkina vrlo učestala figura (*il fuoco, la fiamma*).^{11a} Zanimljiva je i apostrofa Venere u epitalamu *Ad Antonium Mariam de conjuge ducenda*:

Alma Venus, cujus quicquid fert Pontus, et aether
Quicquid alit tellus, gignitur officio.
Nata tonante Venus, qua nulla potentior alto
Regnat diva polo, nata tonante Venus:
Sive Cytherica segnis spaciaris arena,
Sive Gnydi celebras littora, sive Paphi,
Sive sub Idalia requiescis molliter umbra,
Sive in Acidalió corpora fonte lavas:
Huc ades, et nives fraenis adjuuge columbas,
Te Charites, geminus te comitetur Amor.¹²

Vizualizacija idealne žene ljepotice prisutna je u istoj pjesmi:

Purpureisque genis candorem misceat: aequent
Lactea colla nives, rubra labella rosas.¹³

Purpurna jagodica na bijelom »lišću«, vrat bijeli (snijeg, mlijeko), usnice (rumene, ruže), puna artikulacija epiteta, baš kao u Petrarcine Laure ili Lucićeve neprispodobive »vile«. Koliko god takva mjesta mo-

žemo dovesti u svezu i s potankim poznavanjem ljubavne lirike iz starog Rima, uočljiva je neka podudarnost s Petrarkinom retorikom. To više što je i Pannonius, kao Petrarca, osjetio na svojoj koži Amrovu vlast. Citirajmo drugi epigram *De se ipso*:

Tu qui nocturnum tentas accendere lychnum,
Ne silicis venas quaerito, neve focos.
Cor tribuet nostrum lumen tibi, nam mihi saevis
Flammavit facibus pectora durus amor.¹⁴

Metafore i epiteti iz posljednjeg distiha, a i žestina očitovanja, podsjećaju na Petrarkine *Rime sparse*, u što nas uvjerava još jedan distih, onaj iz epigrama *De se qui amare coeperat*:

Haesimus, et totis concepimus ossibus ignem,
Concidit et tandem spiritus ille meus.¹⁵

Da je, međutim, Česmički intimno komunicirao s pjesnikom Laure nedvojbeno nam potvrđuje pjesma *De F. Petrarca*, koju je Frano Čale stavio, kao znamen mnogostoljetnog prožimanja hrvatske književnosti Petrarkom, na posvetno mjesto dvojezičnog izdanja *Kanconijera*¹⁶:

Arquada Euganeos inter celeberrima pagos,
Quondam Anteneri quas tenuere Phryges:

Quamvis pulchra situ, quamvis sis ubere felix
Nec tua moribiferum noverit aura canem:

Inde tamen longe major tibi gloria surgit,
Vatis Petrarcae sancta quod ossa foves.¹⁷

Dvadesetak kilometara od Padove, gdje je Jan studirao pravoslavlje na tamošnjemu slavnom sveučilištu, spram Euganejskih brežuljaka u seocetu Arquâ bijaše Petrarkina posljednja stojna kuća, a tu mu je i ukopište. Padova je na neki način Petrarkin grad, jer tu od 1349. često boravi i stanuje, tu je nagrađen čašću i berivima kanonikata, a od 1370. Arquâ mu je stalno boravište, utočište. Česmički je pak u tom gradu proveo »zlatne« studentske godine od 1454. do 1458, a posjetio ga je i 1465, kad je predvodio delegaciju, koja je po Italiji iskala pomoć

za borbu protiv Turaka. Iz ovoga se skladna i rječita epigrama, epitafijski oblikovana s pjesnički izvanrednom poantom, vidi da je Jan hođočasno, ili kao turist ili kao poklonik, brdovitom stazom do sela, koje je po Petrarki postalo glasovito. Njegovo ganuće, dok u mjesnoj župnoj crkvi stoji pokraj grobnice od crvenoga veronskog mramora, gdje leže »svete kosti poete Petrarke«, svjedoči neku intimnu sponu povrh humanističke elokvencije. U hladovitom i ubavom selu Arquâ živio je i umro *vates Petrarca*, koji u takvoj apostrofi ulazi u red povlaštenih veličina s antičkom aurom. Panonijev hvalospjev ne samo da je prvi dokument inspiracije Petrarcom u hrvatskoj literaturi, nego je također jedan od najranijih, ako ne i najranijih, tekstova posvećenih tom ambijentu. A povelik ih je niz. Pietro Bembo (1470—1547), drhtavim rukama prelistava¹⁸ u Petrarkinoj ladanjskoj kući njegove autografe pjesama iz *Kanconijera*. Boccaccio je vidovito preorekao da će Petrarkin grob postati slavnim poput Vergilijeva. Dvije tercine (kao autor im se ponajčešće navodi Antonfrancesco Doni, 1513—1574) zorno opisuju taj kult:

Mi dite che in Arquato è una bell'arca
lontan da Padoa circa dieci miglia,
dove son l'ossa del Toscan Petrarca.

Che 'l luogo ad un Parnaso s'assomiglia,
e d'Italia non pur gente vi corre,
ma di Francia, Lamagna e di Castiglia.¹⁹

Kult iz renesanse obnovljen je u romantizmu. Jacopo Ortis, junak Foscolova epistolarnog romana, na pogled »svete kuće tog veličajnog Talijana«²⁰ osjeća pietet kao nad prahom svojih pređa. Byron je u istom ozračju zabilježio svoje dojmove, a naš Antun Nemčić ugledavši na putu prema Veroni kako se u daljini nazire krajolik utočišta vječnog ljubavnika, bilježi: »Cvrkutajuće laste lijetale su put Euganejskih brežuljakâ, gdje se u skutu škuro-zelenih maslina duh Laure i Petrarke riječi šapću, koje samo oni razumjeti mogu, kojih su duše srodne čare upile.«²¹ In principio erat Johannes, alais Janus Pannonius!

Epitaf Petrarki, koliko god se može činiti epizodnim u Panonijevu opusu, ipak je karakterističan, jer izravno pokazuje jedan smjer lektire i osjećajnosti ovog humanista. Više je istraživača, naime, upozorilo da su neke Petrarkine talijanske pjesme Česmičkome služile kao model u njegovim pacifističkim i političkim stihovima. Riječ je o dvje-

ma kanconama, u prvom redu, u kojima Petrarca lamentira nad sudbinom ondašnje Italije, razjedinjene, zavađene i zaraćene, upućujući vladarima i glasovitim obiteljima poziv na slogu i obnovu nekadašnje slave: *Spirto gentil, che quelle membra reggi* (LIII), *Italia mia, benché, 'l parlar sia indarno* (CXXVIII). Kad je Fridrik III u proljeće 1452. na putu u Rim zbog krunidbe prošao Ferrarom, to je potaknulo ambicioznog Guarinova učenika na sastavak *Pro pacanda Italia*, budući da je sam učitelj pozdravio cara svečanim govorom. U tom su sastavku zamjetne podudarnosti s navedenim Petrarčinim kanconama, kao i u Janovoj elegiji *De inundatione* (eleg. VII) i u epigramu *Ad Martem imprecatio pro pace*. J. Kardos²³ govori i o paralelizmima nekih Panonijevih stihova s Petrarčinim latinskim epom *Africa* i pjesničkim poslanicama (*Epistolae metricae*). Svrstan u taj kontekst epitaf Petrarki ima šire konotacije, budući da je ponajkonkretnija potvrda Panonijeve recepcije velikoga talijanskoga i evropskog pjesnika, koji je bitno utjecao na tokove novovjekovne evropske književnosti. Odnos prema Petrarki na stanovit način ukazuje i na njegovu, u korespondenciji s firrentinskim krugom, modernost i otvorenost, dok u tradiciji hrvatske književnosti označuje prvi nagovještaj budućega plodnoga i razvednoga petrarkizma.

BILJEŠKE

¹ Francesco De Sanctis, *Povijest talijanske književnosti*, preveo Ivo Frankeš, Matica Hrvatska, Zagreb 1955, str. 269.

² Citati prema: Ivan Česmički — Janus Pannonius, *Pjesme i epigrami*, tekst i prijevod Nikola Šop, Zagreb MCMLI, str. 196.

³ O. c., str. 220.

⁴ O. c., str. 248.

⁵ Predgovor Šopovu izdanju, str. XX.

⁶ Kombol, o. c., str. XVII.

⁷ Marianna D. Birnbaum, *Janus Pannonius Poet and Politician*, JAZU, Zagreb 1981, str. 69.

⁸ *Ianus Pannonius/Ivan Česmički*, izbor, prijevod i popratne bilješke, Ivan Bekavac Basić *Gordogan*, god. 4, br. 10—11, Zagreb 1982, str. 162—185.

⁹ O. c., str. XVII.

¹⁰ O. c., str. 296.

¹¹ O. c., str. 136.

^{11a} Podsjećam na već citiran epigram *De se ipso*: »Saepe suas flammas veteres cecinere poetae«, tj. često su ljuveni oganj pjesnici opjevali stari.

¹² O. c., str. 140.

¹³ O. c., str. 142.

¹⁴ O. c., str. 182.

¹⁵ O. c., str. 228. Bjelodano je da je metafora vatre, plama (ljubavnog sagorijevanja), toliko karakteristična za Petrarca i petrarkiziranje, kod Janusa stilska konstanta, kao što nam posvjedočuje ovaj i netom navedeni stihovni ulomak.

¹⁶ Petrarca, *Kanconijer*, priredio Frano Čale, NZ Matice hrvatske, Hrvatsko filološko društvo, LIBER, Zagreb-Dubrovnik, 1974.

¹⁷ O. c., str. 274.

¹⁸ Giacinto Spagnoletti, *Il petrarchismo* Garzanti, Milano 1959, p. 17.

¹⁹ Spagnoletti, o. c., p. 20.

²⁰ Ugo Foscolo, *Ultime lettere di Jacopo Ortis*, Garzanti, Milano 1974, p. 22.

²¹ Antun Nemčić, Mirko Bogović, *Djelo*, priredio Slavko Ježić, Zagreb 1957, str. 216—217.

²² Vidi Vladimir Vratović, *Divina Petrarcae eloquentia*, Radovi međunarodnog simpozija Petrarca i petrarkizam u slavenskim zemljama, Zagreb-Dubrovnik 1978, str. 531—532; Marianna D. Birnbaum, o. c., str. 42, 69, 74, 83, 101.

²³ Vidi V. Vratović, o. c., str. 232.